

Відгук

**офіційного опонента на дисертацію Мавріна Олександра
Олександровича «Становлення та особливості розвитку теорії та
методики археографії в УРСР (1940-ві – 1980-ті роки)», поданої на
здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю
07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни.**

Дисертаційне дослідження О. О. Мавріна присвячене дослідженню трансформаційних процесів у теорії і методиці української радянської археографії, що відбувалися протягом 1940–1980-х років, – за визначенням автора, «втраченого часу для цієї дисципліни». Доля української археографії у ХХ ст., як ніякої іншої наукової діяльності, залежала від обставин і передусім – від влади, «адже історичні джерела, як правило, знаходилися під охороною і опікою держави, а самі видавничі практики потребували фінансування, що в умовах жорстокого централізму могли надати лише державні структури» (с. 22 дисертації). Історія повоєнної археографії – це історія звуження наукової свободи, посилення регуляції археографічної діяльності владними структурами. І в той же час – це історія про «опірність» матеріалу, про те, як історичні джерела, попри заборони, здатні проявляти свою сутність, руйнувати ідеологічні рамки самим фактом своєї появи. О. О. Маврін характеризує історію української археографії як «історію розквіту й занепаду, відродження і нових спроб (під різними приводами) знищити голоси минулих епох, що безпосередньо промовляють до нащадків зі сторінок археографічних публікацій, змушуючи їх до самостійного пошуку істини без посередництва готових схем і узагальнень» (з рецензії А. М. Киридон, УІЖ, 2018, № 6, с. 223). Основна ідея дисертаційного дослідження О. О. Мавріна висловлена в метафоричній назві його монографії – «Неочікувані здобутки втраченого часу: теорія і методика археографії в УРСР (40-ві – 80-ті роки ХХ ст.)».

Тим самим «втрачений час» – це не тільки адміністративний диктат союзного центру над республіканськими (українськими) осередками археографічної науки, а й невпинна боротьба за суверенність власної наукової думки, ствердження передових позицій не тільки в науці, але і в інтелектуальному протистоянні. Українські археографи рішуче відкидали кліше провінційності, яке накидалося союзним центром на будь-які наукові здобутки немосковських учених. Історія української археографії 1940–1980-х рр. – це вирішальний фактор проти запопадливого нав'язування українському соціуму тези про нібито колоніальний статус України у складі СРСР: у колоніях теорія науки не розвивається, як і не будуються літаки чи космічні ракети.

Дисертаційне дослідження О. О. Мавріна, безперечно, є актуальним, адже сприяє розв'язанню проблеми «створення запобіжників у вигляді актуалізованої системи різнопланових джерел». Історія розвитку української археографії – це невід'ємна складова всієї історії науки. Історія науки важлива як елемент історії суспільства в цілому, як суттєвий і вагомий чинник історико-культурної парадигми, розвитку наукової думки. Закономірно, що дослідження з історії науки вже давно посіли гідне місце серед історичних досліджень. Особливістю роботи О. О. Мавріна є зображення і характеристика здобутків української археографії як частини інтелектуальної історії. При цьому радянський період її розвитку не табується в угоду поточній політичній кон'юктурі.

Автор дисертаційного дослідження в основному правильно, на нашу думку, визначив об'єкт і предмет дослідження, а саме «процес становлення археографії в 40-х – 80-х роках ХХ ст. та розвиток теорії і методики української археографії» як явище більш загальне, та «історичний, теоретичний, методичний та організаційно-практичний досвід української радянської археографії в системі роботи з пошуку, опису і публікації писемних джерел» як явища похідні, що знаходяться в межах об'єкту. Так само логічно вмотивованими є мета та завдання дисертації. Вірно

визначені територіальні межі (локалізація дослідження) та хронологічні рамки (межі). Але при цьому автор у визначенні мети дослідження не відокремив методи і прийоми наукового пошуку від кінцевих результатів, які варто досягнути (метою даного дослідження не може бути «аналіз», це – основний метод досягнення реального результату – відтворення певної, об'єктивної, різнопланової картини стану української радянської археографії та трансформації розвитку її теорії і методики).

Архітектоніка дисертаційного дослідження О. О. Мавріна є вдалою, робота постає як єдине ціле, її структура забезпечує інтегральний взаємозв'язок основних компонентів (розділів, підрозділів). Структура дослідження вибудована у відповідності з окресленою метою та логікою роботи: стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методи дослідження (висхідні положення та експонування дослідницького інструментарію); теоретико-методологічні питання української радянської археографії у 1940–1950-х роках, визначення місця археографії в системі спеціальних історичних дисциплін, особливості становлення уявлень про предмет і метод археографії в УРСР, розвиток камеральної і едиційної археографії, вироблення методики публікації документів, видова і актова археографія в УРСР); трансформаційні процеси в українській радянській археографії 1960-х років (поява нового предмету археографії, «історичне джерело» як базовий концепт української радянської археографії, літописна археографія; особливості становища української радянської археографії в 1970-х роках («усамостійнення» археографії в СРСР як методологічна проблема, напрацювання української радянської археографії в царині едиційної, камеральної діяльності та архівної евристики, відображення теоретичних засад археографії в основних виданнях 1970-х років; завершальний, п'ятий розділ – «Археографія 1980-х років в УРСР: від української радянської до української (теорія і методика археографії в умовах суспільних трансформацій; польова, камеральна, едиційна і літописна археографія в 1980-х роках; проекти 1980-х років із

правил видання українських історичних документів; перспективний видавничий план 1988 р., спроба реконструкції зразкової моделі).

До беззаперечних здобутків дисертаційного дослідження О. О. Мавріна слід віднести, на нашу думку, ряд важливих наукових і світоглядних висновків, які автор зробив вперше, або додатково аргументував, що й складають наукову новизну роботи. Серед головних підсумкових положень дисертації наведемо наступні:

1. Розглянуто особливості теоретико-методичної бази української радянської археографії у порівнянні із загальносоюзною: українська археографія працювала в контексті загальносоюзної археографії, вироблені союзними центрами засади теорії і методики археографії були цілком прийнятними і для українських учених. В УРСР цілісної теоретико-методологічної системи власне української радянської археографії не склалося, що зумовлювалося домінуванням загальносоюзного центру. Але в той же час інтелектуальна атмосфера в Україні була насичена інтенціями усамостійнення, що природно відбилася і на рівні української радянської археографії – пошукового матеріалу в сфері археографічної думки накопичилося достатньо, щоб у перші роки незалежності України структурувати інституційно та науково.

2. Загальносоюзна методика уніфікації й вибіркості як основна тенденція у формуванні теоретико-методологічного рівня археографії була сприйнята й українськими радянськими археографами, але вони завжди мали власні напрацювання щодо втілення цих засад на українському історичному матеріалі. У цей час (друга половина XX ст.) українським радянським археографам вдалося зробити кілька новацій у поліпшенні й вдосконаленні правил видання історичних документів: замість уніфікації й вибіркості пропонувалося застосувати індивідуальний підхід до кожного історичного документу та принципи повноти під час його відтворення (публікації).

3. Українська радянська археографія за досить короткий час (1940–1950-і роки) пройшла шлях від окремих зауважень методологічного характеру до вироблення методики пошуку документів, від документальної ілюстративності історичних тем до дійсно археографічної роботи; значне місце займала проблема відтворення текстів документів, до її розв'язання включалася велика кількість аспектів: повнота тексту; принципи скорочення упорядниками текстів документів; питання емендації (виправлення текстів); принципи відтворення елементів тексту (підписів, заголовків, оригінальних слів, авторських правок, помилок тощо), маргіналії; орфографія; пунктуація.

4. Більшість українських радянських археографів дотримувалися теоретико-методологічних засад загальносоюзної археографії, невелика частина намагалася їх розвивати і лише поодинокі вчені мали сміливість змушувати сумніватись в незаперечності загальної методології. Зрозуміло, що, наприклад, в 1950-х роках питання про вироблення теоретичних засад власне української радянської археографії не могло бути вирішене, але велике значення мала навіть їхня артикуляція: пропонувалися норми, що наближали тексти давніх пам'яток до норм сучасної української мови, ігноруючи старовинну графіку, пунктуацію, спосіб розбивки тексту тощо. Після застосування загальносоюзних методик залишалося багато невирішених питань. Саме з причини усвідомлення, наприклад, наявності особливих характеристик актової проблематики українські радянські археографи відзначили особливість самого актового матеріалу, що історично сформувався на території України, а відтак наголошували на необхідності формування засад археографії українських актів. Важливим етапом у становленні уявлення про українські історичні пам'ятки як про окремий об'єкт дослідження стала розробка правил передачі тексту пам'яток, писаних українською мовою. У 1960-х роках в умовах посилення русифікації, коли офіційні правила вимагали друкувати іноземні тексти з паралельним перекладом російською мовою, у результаті чого документи,

що стосувалися виключно української історії, друкувалися російською мовою, деякі українські радянські археографи опротестовували цю норму.

5. У той час, коли загальносоюзна археографія перебувала в стані стагнації (1980-і роки), українська радянська археографія, що з часів перебудови отримала новий шанс на розвиток власних позицій, перебувала в стані активного пошуку, безпосередньо займалася проблемами теоретичного і методичного плану, що раніше було прерогативою всесоюзних археографічних центрів: предмет, функції, завдання археографії, визначення базової термінології, з'ясування меж археографічної діяльності, співвідношення з галузями історичної науки.

Таким чином, О. О. Маврін у цілому справився із занадто складною науковою проблемою і створив оригінальне самостійне дослідження, яке відзначається вірогідними висновками. Зустрічаються деякі суперечності, окремі помилкові чи спірні твердження, але вони є, як правило, свідченнями складності і неоднозначності, перш за все, об'єкту дослідження. Неповним, наприклад, виглядає представлення автором стану наукової розробки досліджуваної ним проблеми (історіографія). Відсутній історіографічний аналіз, огляд робіт попередників більше схожий на анотацію їхніх творів, немає ні класифікації, ні періодизації історіографії. Не варто також згадувати власну монографію за темою дисертації як «системне узагальнення становлення та особливостей розвитку археографії в УРСР». Це прерогатива рецензентів: на монографію О. О. Мавріна опубліковано дві позитивні рецензії знаних в Україні фахівців з історії української археографії – Г. В. Папакіна (в «Архівах України») та А. М. Киридон (в «Українському історичному журналі»). Слід також, на нашу думку, утримуватися від категоричності в оцінюванні ступеня наукової розробки проблеми як «незадовільний» (Вступ до дисертації), адже подальший розгляд робіт з історіографії проблеми переконує в тому, що дослідники заклали все ж таки певну основу для авторського дослідження. Занадто скромно виглядає представлена автором апробація

результатів дослідження. Названо участь лише в 6 наукових конференціях (де-факто перераховано сім) за досить тривалий період (2004–2018 рр.). Бібліографія (список використаних джерел та літератури) теж є недостатньою (359 найменувань навіть із такої малодослідженої теми – це мало). Є певна переоцінка автором деяких специфічних жанрів наукових публікацій у розвитку теорії і методології: передмови до збірників документів чи статей, наприклад, в енциклопедичних виданнях. Подібні публікації мали своїм завданням експонувати вже раніше досягнуті результати в монографіях, статтях і не додавали, як правило, нічого нового до теорії археографії.

У цілому дисертаційне дослідження О. О. Мавріна має цілком завершений характер, вирізняється науковою новизною і є вагомим внеском у сучасну українську археографію та історіографію.

Отже, дисертація О. О. Мавріна «Становлення та особливості розвитку теорії і методики археографії в УРСР (1940-ві-1980-ті роки)» відповідає п. 9, 10, 12 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова КМ України № 567 від 24. 07. 2013 р.), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент
доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАПН України,
завідуючий відділом української історіографії
Інституту історії України НАН України

О. А. Удод

18 березня 2019 р.